

РОЗДІЛ 1
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 343.34

ІНСТИТУТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ
INSTITUTES OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE: INTERNATIONAL ASPECT

Барабаш О.О.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті розглянуто особливості міжнародного захисту прав людини, з'ясовано роль міжнародних інституцій у правозахисті. Наголошено, що права і свободи людини є позанаціональними й позатериторіальними. Будучи членом такої авторитетної і впливової міжнародної правозахисної організації, як Рада Європи, Україна зобов'язана дотримуватися загальноприйнятих у цій сфері міжнародних стандартів, закріплених у міжнародних актах, зокрема й у Загальній декларації прав людини.

Ключові слова: права людини, право на захист, Конвенція, пакт, декларація, Рада Європи, міжнародні стандарти.

В статье рассмотрены особенности международной защиты прав человека, выяснена роль международных институтов в правозащите. Отмечено, что права и свободы человека по своей природе внациональные и внетерриториальные. Будучи членом такой авторитетной и влиятельной международной правозащитной организации, как Совет Европы, Украина обязана придерживаться общепринятых в этой сфере международных стандартов, закрепленных в международных актах, в том числе и во Всеобщей декларации прав человека.

Ключевые слова: права человека, право на защиту, Конвенция, пакт, декларация, Совет Европы, международные стандарты.

The article deals with the peculiarities of international protection of human rights. The role of international institutions in the field of human rights protection is elucidated. It is emphasized that human rights and freedoms are extra-national and extra-territorial. As a member of such an authoritative and influential international human rights organization as the Council of Europe, Ukraine is obliged to adhere to international standards fixed in international instruments, including the Universal Declaration of Human Rights.

Key words: human rights, right to protection, convention, pact, declaration, Council of Europe, international standards.

Постановка проблеми. Особлива природа людських прав, що є істотною передумовою суспільного розвитку, впливає і на відносини між людиною та державою, і на взаємини між самими людьми. Водночас сама держава в особі компетентних органів державної влади не тільки повинна утримуватися від порушення таких прав, а й зобов'язана забезпечити їх захист від зазіхань із боку інших людей та їхніх об'єднань. В Україні людські права пов'язують передусім із правовим статусом особи, що характеризується як її юридичне закріплення в сучасному соціумі.

Людські права засвідчують соціальну спроможність людини бути вільною у своїй поведінці та задоволенні власних потреб шляхом користування певними соціальними благами. Наголосимо, що захист прав і свобод людини належить до основних завдань міжнародного співтовариства, а одним із найефективніших засобів міжнародного захисту людських прав є розгляд індивідуальних скарг.

Серед міжнародних актів, які стосуються захисту людських прав, необхідно згадати Загальну декларацію прав людини. Цей документ на міжнародному рівні проголосив основні громадянські, соціально-економічні, політичні та культурні права. Україна, як і більшість інших країн світу, ратифікувала Загальну декларацію, відповідно, до Конституції України було внесено Розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», який передбачає широке коло прав і свобод людини та громадянина, а також загальні принципи, які стосуються гарантій і механізмів їх реалізації. Тож, закріплюючи в законодавстві досягнутий рівень особистої свободи людини, за допомогою конституційного регулювання наша держава бере на себе відповідальність за забезпечення рівних умов для реалізації конституційних прав і свобод для всіх осіб, які проживають на її території. Як наголошено в ч. 2 ст. 3 Конституції України, «держава відповідає перед людиною за свою діяльність» [1].

Конституція України визнала людину найвищою соціальною цінністю і закріпила за нею широкий спектр прав і свобод. Однак реалії сьогодення свідчать про те, що в Україні існує гостра проблема їх гарантування. Це пов'язано з непоодинокими випадками порушення чи неправомірного обмеження прав і свобод. З огляду на це наша держава, як і будь-яка інша, повинна мати комплекс правових, соціальних, економічних заходів, спрямованих на забезпечення даних прав.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання задекларованої проблематики. Окреслені проблеми прав людини та їх правозахисту були предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема таких, як: М. Антонович, С. Головатий, М. Давидова, О. Зайчук, Р. Калюжний, А. Колодій, М. Корнієнко, В. Конейчиков, М. Козюбра, Г. Клімова, Л. Луць, С. Максимов, А. Олійник, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин, Т. Подорожна, О. Скрипнюк, Ю. Шемшученко, В. Хохфельд, Дж. Фейнберг, Дж. Донеллі та ін. Варто наголосити на доробках П. Рабіновича, який, зокрема, здійснив авторську інтерпретацію соціальної сутності основоположних прав людини, зазначивши, що це – їх можливість задовольняти фундаментальні потреби існування й розвитку людини. Львівська лабораторія прав людини і громадянина під керівництвом П. Рабіновича досліджувала права людини, виходячи з потребового наукового підходу щодо забезпечення й захисту таких прав в Україні. Питання захисту конституційних прав шляхом звернення до міжнародних інституцій із прав людини стали предметом дослідження О. Марцеляка, А. Хальоти, О. Чігріної, О. Карпінської, С. Кикіш, І. Дідковської, О. Нечипоренко та ін.

Мета статті – дослідити особливості міжнародного захисту прав людини та з'ясувати роль міжнародних інституцій у правозахисті.

Виклад основного матеріалу. Сучасний перелік прав людини закріплений і в міжнародно-правових документах, і в конституціях держав. Говорячи про захист прав людини, слід пам'ятати, що, крім досудового та судового захисту прав людини, що здійснюється в межах внутрішнього законодавства держав, існує і міжнародний механізм захисту прав людини, який забезпечується нормами міжнародного права і має універсальне значення.

Права і свободи людини є позанаціональними і позатериторіальними. Будучи членом такої авторитетної і впливової міжнародної правозахисної організації, як Рада Європи, Україна зобов'язана дотримуватися загальноприйнятих у цій сфері міжнародних стандартів, закріплених у міжнародних актах, зокрема й у Загальній декларації прав людини (1948). Конституція України 1996 року закріплює низку нових прав, раніше не відомих ні Конституції, ні українському законодавству, спираючись на міжнародно-правові документи. Найважливішими з них є такі: право на життя, право на повагу до гідності, право на невтручання у приватне і сімейне життя, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації тощо. Чимало нових прав зумовлені запровадженням в Україні механізмів ринкової економіки. Це, до прикладу, право приватної власності, право на підприємницьку діяльність, право на забезпечення в разі безробіття, право на страйк тощо [1].

На думку А. Романової, система забезпечення прав і свобод людини та громадянина, як і будь-яка інша система, має певну структуру, що складається із чотирьох підсистемних елементів: 1) інституційне забезпечення; 2) правове забезпечення; 3) організаційне забезпечення; 4) ресурсне забезпечення [2, с. 599]. Ця структура безпосередньо пов'язана з реалізацією прав і свобод людини.

Зміст поняття реалізації (здійснення) прав людини охоплює обов'язки держави поважати, захищати і реалізовувати права людини. У багатьох випадках реалізація означає те, що держави та їхні органи влади повинні поважати прийняті права, наприклад, право на особисте життя або право на вираження думки. Це особливо стосується громадянських і політичних прав, тоді як щодо економічних, соціальних і культурних прав реалізація означає реальну діяльність держави, тобто надання певних послуг, таких як навчання й охорона здоров'я, забезпечення мінімальних соціальних стандартів. У цій ситуації беруться до уваги можливості кожної конкретної держави. Наприклад, ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права визнає право кожної людини на освіту, а водночас і те, що тільки початкова освіта має бути безоплатною для всіх. Що стосується середньої і вищої освіти, то вона повинна бути доступною для всіх.

Інституційне забезпечення прав і свобод людини та громадянина є багаторівневою системою державних органів, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства, що безпосередньо дбають про забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Наприклад, ст. 102 Конституції України говорить, що Президент України є гарантом прав і свобод людини та громадянина. Верховна Рада України, діючи як єдиний законодавчий орган, приймає закони відповідно до п. 3 ст. 85 Конституції України, а права і свободи людини та громадянина, їх гарантії визначаються виключно законами України. Крім того, до повноважень Верховної Ради України, відповідно до п. 17 ст. 85 Конституції України, входить призначення і звільнення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, заслуховування його щорічних звітів про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. Відповідно до п. 2 ст. 116 Конституції України Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина [1].

Забезпечення прав і свобод людини та громадянина охоплює весь комплекс міжнародно-правових актів у галузі прав людини, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, і низку законів України, що встановлюють права і свободи людини та громадянина (ст. 9 Конституції України) [1]. Справді, права людини, закріплені в конвенціях та інших міжнародних угодах і документах, реалізуються насамперед на національному рівні. У преамбулі Загальної декларації із цього приводу зазначено, що необхідно, аби права людини охоронялися силою закону. Від самого початку мета співпраці держав у галузі прав людини визначалася як вжиття внутрішньодержавних заходів, формування національних правових механізмів, діяльність компетентних державних органів щодо реалізації положень чинного законодавства. Однак на шляху внутрішньодержавної реалізації можуть виникнути перешкоди для ефективного захисту прав людини, такі як відсутність «сумлінного управління», тобто корупція і неефективне державне управління або неефективна судова влада.

Тож для забезпечення виконання державою своїх обов'язків більшістю міжнародних конвенцій із прав людини був введений міжнародний моніторинг діяльності держави. Цей моніторинг (або контроль) може здійснюватися в різних формах і різними способами, наприклад, шляхом введення системи звітів, коли держави через певні проміжки часу зобов'язані надавати звіт про захист прав людини.

Організаційне забезпечення прав і свобод людини та громадянина можна охарактеризувати як певні механізми і процеси соціального управління, спрямовані на забезпечення прав і свобод. У рамках цього елемента системи забезпечення прав і свобод людини та громадянина соціальне управління має охоплювати державне міжнародне і громадське управління. На відміну від інституційного забезпечення, яке встановлює систему органів, що забезпечують права і свободи, організаційне забезпечення охоплює діяльність цих органів [2, с. 600].

Ресурсне забезпечення прав і свобод людини та громадянина проявляється у вигляді сукупності таких показників, як матеріально-технічне, фінансово-економічне, кадрове, наукове та інформаційне забезпечення. Тобто цей елемент системи містить ті засоби, за допомогою яких можна домогтися основного результату – забезпечення прав і свобод [2].

Важливо також наголосити, що забезпечення прав людини та основних свобод відбувається на трьох рівнях: національному, де діють Конституція, закони, суди тощо; рівні Європейського Союзу, на якому діють статутні договори ЄС, Хартія основних прав ЄС, Суд ЄС й інші органи ЄС; та міжнародному рівні – переважно це діяльність Європейського суду з прав людини та практика застосування Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [3, с. 64–65]. Отож європейську систему захисту прав людини можна охарактеризувати як трирівневу систему, в якій захист забезпечується на рівні держав-членів, на рівні самого ЄС та на рівні європейських міжнародно-правових інституцій, зокрема Ради Європи.

Вироблення успішної стратегії взаємовідносин України та Ради Європи багато в чому залежить від досконалого вивчення правової системи Ради Європи та практики застосування її права [4, с. 9]. Також треба відзначити, що захист прав людини в рамках Ради Європи здійснюється шляхом розробки конвенцій, резолюцій та рекомендацій і функціонування механізму контролю за дотриманням державами-членами конвенційних положень через систему статутних і конвенційних міжнародних органів.

Одним із основоположних міжнародних документів такого значення стала Загальна декларація прав людини 1948 року, прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї

ООН [5]. Для розвитку і конкретизації її норм були прийняті згадувана вже Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950) і Протоколи до неї, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966) і Протоколи до нього, паризька Хартія для нової Європи (1990), Конвенція Співдружності Незалежних держав про права та основні свободи людини (1995) тощо.

Декларація проголосила основні принципи міжнародного регулювання соціально-економічних і політичних інститутів громадянського суспільства, найвищою цінністю якого є людина. Проте ці принципи за своєю юридичною природою є лише деклараціями, тож недотримання даних правил не може спричинити юридичну відповідальність ні індивідів, ні їхніх об'єднань. Щоб ці декларативні вимоги змінили свою юридичну природу і трансформувалися в регулятивно-охоронні норми, вони повинні стати частиною міжнародного договору або внутрішньонаціонального законодавства. Ратифікація міжнародного договору має певні юридичні наслідки. Тобто щоб декларативна міжнародна норма стала нормою регулятивною, потрібне волевиявлення самої держави. Що стосується природного характеру прав людини, то Загальна декларація прав людини визнала їх природний характер і в першій же статті проголосила, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Природні права і свободи повинні бути надані кожному незалежно від того, де і в якій державі людина проживає. Їх дотримання не може бути прерогативою виключно держави.

На відміну від Загальної декларації прав людини, пакти являють собою обов'язкові договори для держав-учасниць. Відповідно до них держави беруть на себе зобов'язання дотримуватися певних процедур, зокрема звітувати про виконання своїх зобов'язань відповідно до міжнародних документів.

Міжнародним правом також передбачена можливість звернення до Європейського суду з прав людини, проте ця процедура більшою мірою належить не до універсального, а до регіонального механізму захисту прав людини, оскільки поширюється лише на ті держави, які є членами Ради Європи. Крім того, в сучасному міжнародному праві існує й такий спеціальний механізм захисту прав людини, який пов'язаний із покаранням за найсерйозніші міжнародні злочини шляхом порушення справи в Міжнародному кримінальному суді, що функціонує відповідно до Римського статуту. Тож універсальний міжнародний механізм захисту прав людини є дієвим механізмом захисту прав людини, який допомагає відновити порушені права, забезпечити правопорядок у всіх сферах життя Українського суспільства [6, с. 497].

Висновки. Отже, система забезпечення прав і свобод людини та громадянина є сукупністю взаємозалежних і взаємопов'язаних елементів, спрямованих на досягнення єдиної мети – захисту основоположних прав і свобод людини та громадянина. Серед причин недостатньої ефективності захисту прав людини в Україні потрібно відзначити слабкість внутрішніх правових механізмів у сфері прав людини. Правова система України наразі має недоліки. Зокрема, чинне законодавство і практика його застосування вкрай повільно наближаються до європейських стандартів. Це стосується передусім галузевого законодавства. Окрім того, відсутні істотні зрушення в захисті прав людини судовими органами; повсякчас порушуються правові норми, пов'язані зі свободою пересування, умовами тримання під вартою заарештованих або затриманих осіб; не забезпечені права внутрішніх мігрантів, права дітей, інвалідів. Усе це пов'язано з неефективністю механізму захисту прав людини і контролю за цим процесом, відсутністю відповідальності за порушення норм у галузі прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення : 28.04.2019).
2. Романова А.А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. С. 599–602.
3. Мутусханов А.А. Європейські стандарти прав людини у правовій системі України. *Трипільська цивілізація*. 2012. № 8. С. 63–67.
4. Базов О.В. Юрисдикція Європейського суду з прав людини: доктрина та практика: монографія. Київ : Істина, 2017. 424 с.
5. Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10.12.1948 / ООН. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення : 28.04.2019).
6. Подорожна Т.С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 536 с.